

Giriş

Bu derste, e-Devlet kavramının ve uygulamasının tarihsel arka planını kavrayabilmek amacıyla, ülkemizin yakın tarihinde (ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında ve Cumhuriyet döneminde) yönetim-teknoloji ilişkisinin şekillenmesi ve teknolojiye karşı kamuoyundaki çeşitli tutumların oluşması süreci incelenerek kısaca özetlenmeye çalışılacaktır.

Ülkemizde Teknoloji Yönetim İlişkisinin Tarihçesi

Toplumsal olguları tarihsel gelişimleri içinde kavramak, günümüzde gözlenen kavram ve uygulamaların hangi şartlar altında ve neden oldukları şekilde meydana geldiklerinin kavranması açısından çok önemlidir. Bu nedenle e-Devlet dersinin bu haftasında ülkemiz özelinde yönetim-teknoloji ilişkisinin tarihsel arka planı incelenmiştir.

Osmanlıların teknolojik gelişmeye ve Batı teknolojisinin transferine yoğun ilgi gösterdikleri ilk dönem olan 15. Yüzyıl başlarında bu ilginin temel belirleyicisi, İmparatorluğun Avrupalı komşuları ile olan siyasi ve askeri ilişkileri idi. Osmanlı, Avrupalı devletlerin bilimsel ve teknolojik gelişme seviyesinin gerisinde kalmaya başladığını fark ediyordu. Bu farkındalık, Osmanlı'nın Avrupa ülkeleriyle olan tarihsel bağları ve Avrupa'ya olan coğrafi yakınlığı, O'nun Avrupa bilim ve teknolojisinin ilk olarak uygulandığı Batılı olmayan ülkelerden biri olmasına yol açmıştır (İhsanoğlu, 2000: 25).

Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na doğru gerçekleşen ilk teknoloji transferi dalgası, 15. Yüzyıl'da ateşli silahlar ve madencilik gibi savaş teknolojileri alanında

gerçekleşti. Aynı zaman diliminde Avrupa'daki ve özellikle İspanya'daki dini baskılardan kaçan büyük miktarlarda Yahudinin Osmanlı topraklarına göç etmesi de İmparatorluğun bir anda çok sayıda iyi yetişmiş sanatkâr ve bilim adamına sahip olmasını sağladı. Bu yetişmiş insan kitlesinin ülkeye girişi, Avrupa'nın Rönesans süreci ile birlikte edindiği, özellikle tıp ve astroloji alanlarındaki bilginin Osmanlı'ya transferini sağladı. Doğu Avrupa'da Osmanlıların ele geçirdiği Sırbistan ve Bosna gibi ülkelerdeki gayrimüslim tebaa da bilimsel bilgi ve teknoloji transferine önemli katkılarda bulundular (İhsanoğlu, 1992: 125).

Aynı dönemde İmparatorluk adına Avrupa'yı gezip bilim ve teknoloji konularında önemli bilgi ve uygulamaları toplayarak bunları Sultan ve diğer yüksek düzey idarecilere sunan adına "Taife-i Efrenciyan" denilen bir uzmanlar grubu da istihdam edilmişti. Bu kişilerin Osmanlı tebaası olması gerekmiyordu. Osmanlı devleti için sözleşmeli çalışmaktaydılar (Murphey, 1992: 8).

Teknoloji transferinin bu ilk dalgasının ayırt edici özelliği, Osmanlıların hangi teknolojinin transfer edileceği konusunda gösterdiği seçicilik idi. Bu seçici tavrın temel nedeni, Osmanlıların kendilerini o dönemde Avrupalılardan ahlâk ve kültür olarak daha üstün görmeleriydi. Seçici tavrın bir diğer önemli nedeni ise, Osmanlı ekonomisinin ve eğitim sisteminin bu dönemde nispeten kendi kendine yeterli olmasıydı. Bu seçici tavır ve kendini üstün görme hatası, Osmanlıların Rönesans ve Bilimsel Devrim ile Avrupa'da meydana gelen entelektüel ve bilimsel gelişmeleri zamanında takip edememesine ve bu alanlarda geri kalmasına neden oldu (İhsanoğlu, 2000: 25).

17. Yüzyıl'a gelindiğinde ortaya çıkan birkaç gelişme, Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bilgi ve teknoloji transferi kanallarının daha da

daralmasına/zayıflamasına neden oldu: Bilgi ve teknoloji transferi kanallarındaki daralmanın ilk nedeni, Osmanlı merkezi idaresinin yerel iktidar sahipleri karşısında güç kaybetmesiydi. Bununla eşzamanlı olarak Avrupa'daki merkezi devlet örgütlerinin, Osmanlı'dakinin tam tersine, yerel güç sahipleri üzerinde askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda üstünlük kurup onları kendilerine tabii hâle getirerek güç kazanmalarıydı. Bu merkezileşme sürecinin bir sonucu olarak, Avrupa'daki bu yeni merkezi devlet otoriteleri, ülkelerinden çıkan bilgi akışını büyük ölçüde sınırladılar.

İkinci olarak, bu ülkelerin uygulamaya başladıkları, bir ülkenin kendi kendine yeterli olmasını amaçlayan ekonomik merkantilizm politikaları, Osmanlı'ya Avrupa'dan gelen hammadde akışını da büyük ölçüde azalttı. 1680'lere gelindiğinde ise hammadde akışı neredeyse tamamen durdu.

Bu ekonomik politikalar uzun vadede Osmanlı'yı dünya ekonomik sisteminde merkezi bir konumdan alıp çeperde bir konuma yerleştirdi. Osmanlılar ilerleyen dönemlerde küresel ekonomik sisteme dezavantajlı bir şekilde eklemelenmek zorunda kaldılar (Murphey, 1992: 8-11, 17).

Söz konusu teknolojik ve ekonomik geri kalmışlık sürecine/sarmalına girilmesinde önemli etkisi olan etmenlerden biri de Osmanlı'nın yeni teknoloji üretememesi; yeni teknolojileri alma ve kurma konusunda başka ülkelere bağımlı duruma düşmesidir (İhsanoğlu, 1992: 128). Bu iki tespitin maalesef büyük ölçüde günümüz Türkiye'si için de geçerli olduğu¹ söylenebilir.

¹ Burada kastedilen, yeni bir teknolojinin fiziksel olarak üretimi (örneğin, bilgisayar üreten bir fabrikanın Türkiye'de kurulması) değil, yeni bir tür bilgisayar türünün veya yeni bir teknolojinin Türkiye'de icadıdır.

Teknolojik Gelişme ve Bağımlılık

Kırım Savaşı (1854-1856) sırasında ve sonrasında yaşanan ve giderek ağırlaşan dış borçlanma süreci, Osmanlı'nın sanayileşme heves ve hamlelerinden de büyük ölçüde vazgeçmesini gerektirmiştir.

Bu dönemde İmparatorlukta kullanılmaya başlanan telgraf, yaygınlaşarak ana iletişim kanalı hâline gelmiştir. Aynı durum, ulaşım teknolojileri alanında demiryolları için söylenebilir. Osmanlı'nın belli başlı ticaret merkezleri ve limanları telgraf hatları ve demiryolları ile Batılı pazarlara bağlanmaya başlamıştır. Telgraf, başkent İstanbul ile İmparatorluk taşrasını da idari ve askeri konularda daha sıkı biçimde birbirine bağlamıştır. Sonuç olarak, teknoloji kullanımı yoluyla Osmanlı idaresinin yerel iktidar sahiplerinin aleyhine bir biçimde güçlenmesi ve merkezileşmesi süreci hızlanmıştır (Başaran, 2000: 55-85; Ortaylı, 2007: 512).

19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu söz konusu ekonomik ve teknolojik geri kalmışlık sürecini yaşarken, Batılı ülkelerin tüm güçleriyle sömürge kazanma ve koruma mücadelesi verdikleri bir dönem başlamıştır. Bu dönemde yönetim-teknoloji ilişkisi, emperyalizm kavramı ve süreci ile de yakından bağlantılı bir hâle gelmiştir. Başaran, son 150 yıldaki teknoloji ve emperyalizm ilişkisini ülkemiz özelinde aşağıda sunulan Çizelge 2.1'de özetlemiştir.

Çizelge 2.1: Son 150 Yılda Ülkemizde Yönetim-Teknoloji İlişkisi ve Emperyalizm

Tarihsel Dönem	Hâkim İletişim Teknolojisi	Telekomünikasyon Teknolojisinin İşlevleri
1855-1914 (Geç Osmanlı İmparatorluğu Dönemi)	Telgraf	<ul style="list-style-type: none"> • Ülkeyi küresel kapitalist pazarlara bağlayarak bir yarı-koloni olmasını sağlamak, • Başkent ile taşrayı idari ve askeri açılardan birbirine bağlamak, • Ticaret merkezleri ve limanları Avrupa pazarlarına bağlamak (kolonileşme).
1918-1923 (Kurtuluş Savaşı)	Telgraf	<ul style="list-style-type: none"> • Varolan telgraf sisteminin merkezinin İstanbul'dan Ankara'ya geçirilmesi ve bu yeni sistemin işgalci devletlere karşı verilen Kurtuluş Savaşı'nda kullanılması, • Telekomünikasyon sisteminin ulusallaştırılması, • Taşra ile merkezin idari ve siyasi amaçlarla birbirlerine daha sıkı bir biçimde bağlanması.
1923- 1946 (Türkiye Cumhuriyeti)	Telgraf, Radyo Telefonu, Telefon	<ul style="list-style-type: none"> • Telekomünikasyon sisteminin ulusallaştırılması, genişletilmesi, yeni bir merkeze (Ankara), yeni bir devletin mülki sistemine ve yeni ortaya çıkan ulusal bir ekonomik pazara göre yeniden tasarlanması, • Şehir içi ve şehirlerarası ekonomik ve idari iletişim için telefon altyapısının kurulması, • Yurtiçi siyasal iletişim için radyonun kullanılması, • Telekomünikasyon politikalarında nispi bağımsızlık, kullanılan teknolojiler konusunda bağımlılık durumu.
1946-1959 (Türkiye Cumhuriyeti)	Telgraf, Telefon, Radyo	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik liberalizm politikalarının uygulanmaya başlanması, • Telekomünikasyonun bir kamu hizmeti olarak tanımlanması ve devlet tekelleri tarafından sunulması, • Kapitalist sistem ile askeri ve ekonomik bütünleşme sonucunda dış yatırımların, ekonomik modernleşmenin artışı, • Teknoloji, uzmanlık ve politikalar konularındaki bağımlılığın artışı.
1960-1980 (Türkiye Cumhuriyeti)	Telgraf, Telefon, Radyo ve TV	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik planlama çabaları ve refah devleti politikalarının uygulanması, • Telekomünikasyon teknolojilerinin üretiminin başlaması, • Teknoloji, uzmanlık ve politikalar konularındaki bağımlılık durumu.
1980- 2000 (Türkiye Cumhuriyeti)	Telgraf, Telefon, Radyo ve TV	<ul style="list-style-type: none"> • Piyasaların kurallardan arındırılması (deregülasyon) ve rekabete açılması.

Kaynak: Başaran, 2000.

Çizelge 2.1'de özetlenen ilk dönem olan 1855-1914 arasında kullanılan teknolojiler, hem merkezci, hem de merkezkaç güçlere hizmet etmiştir. Diğer bir deyişle bu teknolojiler, hem merkezi idarenin siyasi ve idari denetimine yardımcı; hem de bu denetimi kırmanın bir aracı olmuştur. Örneğin, II. Abdülhamit, iktidar döneminde (1876-1908) Yıldız Sarayı'na kurduğu bir telgrafhane yolu ile eyaletlerdeki yöneticiler ile aracısız/doğrudan bağlantı sağlayıp ilk elden bir emir-komuta zinciri kurmuştur.

Bu dönemde telgraf iletileri üzerinde sıkı bir sansür uygulanmış ve hatta telefon sisteminin kurulumu ve kullanımı, bu yolla iktidar aleyhine örgütlenmeler kurulabileceği endişesi ile, çok sınırlı tutulmuştur. Bir idari denetim aracı kullanılan telgraf, ironik bir biçimde, II. Abdülhamit'e karşı gerçekleştirilen 1908 ayaklanmasında ayaklanan grupların iletişimini sağlayarak ayaklanmanın başarısını sağlayan etmenlerden önemli bir tanesi olmuştur (Başaran, 2000: 86-100).

İkinci dönem olan Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında (1918-1923), İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan güçlerinin ülkeyi işgal etmesi, o döneme kadar dışta siyasi ve ekonomik bağımlığa, içte ise idari denetime yarayan telekomünikasyon teknolojilerinin anti-emperyalist amaçlara hizmet etmesine neden olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında hâlihazırdaki telgraf sistemi, eski merkezi olan İmparatorluk başkenti İstanbul yerine, yeni kurulan devletin başkenti olan Ankara-merkezli bir şekle büründürülmüştür. Bu yeniden düzenlenmiş telgraf sistemiyle, yeni siyasi ve idari düzenin yapıtaşları kurulmuş; işgalci güçlere karşı propaganda faaliyeti yürütülmüş ve askeri birlikler arasındaki eşgüdüm sağlanmıştır (Başaran, 2000: 101-123).

Kurtuluş Savaşı'nın 1923'te kazanılması ile başlayıp 1945'te 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar devam eden üçüncü dönemde, telekomünikasyon sistemi millileştirilmiş, genişletilmiş ve yeni bir siyasal merkez –yeni başkent Ankara- çevresinde yeniden kurgulanmıştır. Bu yeni telekomünikasyon sistemi, genç Cumhuriyetin mülki idare sisteminin, askeri yapılanmasının ve yeni ortaya çıkan ulusal ekonomik pazarın parçalarını birbirine bağlama işlevini yerine getirmiştir. Bu amaçla telgrafın yanı sıra yeni teknolojilerden radyo telefonu ve telefonda da yararlanılmıştır. Örneğin, telefon altyapısı kurularak şehir içi ve şehirlerarası ekonomik ve idari iletişim amacıyla kullanılmıştır. Yine radyo, yurt içi siyasi iletişim için kullanılmış; radyo yayınları yoluyla Cumhuriyetçi fikirlerin halka iletilmesi mümkün olmuştur. Bu yıllarda Türkiye'nin telekomünikasyon politikasını, donanım olarak dışarıya bağımlı, ama hangi politikaların uygulanacağına karar verilmesi anlamında bağımsız olarak nitelendirmek mümkündür.

1946'den 1959'a kadar süren dördüncü dönemde telgraf, telefon ve radyo kullanımı yurt çapında yayılmıştır. Bu dönemde telekomünikasyon hizmetinin bir kamu hizmeti olduğuna karar verilmiş ve bu hizmetin devlet tekelleri yoluyla sunulması uygun bulunmuştur. Türkiye'nin 1951'de Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'ne (*Northern Atlantic Treaty Organization, NATO*) üye olması, ülkenin küresel kapitalist sistemle askeri ve ekonomik anlamda giderek daha fazla bütünleştiğini simgelemiştir. Bu dönemde dış yatırımlar artarken telekomünikasyon politikalarındaki bağımsızlık azalmıştır. Teknoloji ve uzmanlık konusundaki dış bağımlılık yönelimi ise devam etmiştir (Başaran, 2000: 123-142).

Beşinci dönem olan 1960 ile 1980 arasında televizyon da Türkiye'de kullanıma giren telekomünikasyon teknolojilerine katılmıştır. Hükümetlerin uyguladığı planlı ekonomi ve refah devleti uygulamaları, telekomünikasyon sanayisine bazı

donanımların yerli üretimine geçilmesi olarak yansımıştır. Ne var ki teknoloji ve uzmanlık konularındaki dışa bağımlılık, bu dönemde de devam etmiştir (Başaran, 2000: 143-169).

Başaran'ın kitabındaki altıncı ve son dönem olan 1980-2000 yılları arasında, Türkiye'nin telekomünikasyon sektöründe piyasaların kurallardan arındırılması (deregülasyon) ve rekabete açılması süreci hüküm sürmüştür (Başaran, 2000: 169-186). Örneğin, kitabın yayımlanması sonrasında, 2004'te Türk Telekom Şirketi özelleştirilmiştir.

Sonuç olarak Başaran, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze kadar geçen süreçte kullanılan telekomünikasyon sistemlerinin ülkemizin ekonomik ve siyasal gelişmesini sınırlayan mekanizmalara destek olduğunu ve böylece kapitalist ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiğini iddia etmiştir.

Görülmektedir ki, ülkemizde batılılaşmanın hız kazandığı kabaca son 150 yılda, teknoloji üretiminde çok fazla bir mesafe alınamamış; bu konuda dış ülkelere bağımlılık devam etmiştir. Günümüzde İnternet ve cep telefonu gibi diğer bilgi ve iletişim teknolojilerinin gerek altyapıları, gerekse donanım ve yazılımlarında da %100 Türk teknolojisinin kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Bu anlamda dış bağımlılık devam etmektedir. Bununla beraber açık kaynak kodu kullanılan ve yabancı yazılım tekellerine bağılılığı azaltan uygulamalar da göze çarpmaktadır. TÜBİTAK tarafından geliştirilen bir ulusal işletim sistemi olan PARDUS (ismini nesli tükenen Anadolu'ya özgü bir hayvan türü olan Anadolu Parsı'nın Latince adından almıştır) bu tür olumlu uygulamalara bir örnektir. Zamanla bu örneklerin çoğalması ve ülkemizin teknoloji alanında yeni buluş ve ürünlere imza atan, bu alanda katma değer ve iş imkânı yaratan bir ülke olması umulmaktadır.

Bölüm Özeti:

E-Devlet dersinin bu bölümünde ülkemizde yönetim teknoloji ilişkisinin tarihsel geçmişi incelenmiştir. Bu ilişkinin son iki yüzyılda, ağırlıklı olarak bir geri kalmışlık ve bağımlılık süreci ile beraber yürüdüğü anlaşılmaktadır. Bu kısır döngünün kırılması için neler yapıldığından da özetle bahsedilmiştir.

Tartışma Soruları:

1. Bu bölümde işlenen, ülkemizde yönetim teknoloji ilişkisinin tarihsel geçmişi konusundan, günümüzdeki e-Devlet uygulamaları için ne gibi dersler çıkarılabilir?
2. Teknolojik gerilik ve bağımlılık sorunlarının aşılması için gelişmekte olan ülkelerde üretilen fikir ve politikalar nelerdir; araştırınız.

Yararlanılan Kaynaklar:

1. Başaran, F. (2000), **İletişim ve Emperyalizm: Türkiye’de Telekomünikasyonun Ekonomi-Politiği**, Ankara: Ütopya Yayınları.
2. İhsanoğlu, E. (1992), “Osmanlıların Batı’da Gelişen Bazı Teknolojik Yeniliklerden Etkilenmeleri”. E. İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler içinde**, s. 121-139, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
3. İhsanoğlu, E. (2000), “The Ottoman science: The last episode in Islamic scientific tradition and the beginning of the European scientific tradition”. in E. İhsanoğlu, A. Djebbar & F. Günergün (Eds.), **Science, Technology and Industry in the Ottoman World**, p. 11-48, Turnhout, Belgium: Brepols Publishers.
4. Murphey, R. (1992), “The Ottoman attitude towards the adoption of western technology: The role of efrençi technicians”. In E. İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi: Yeni Araştırmalar, Yeni Görüşler**, p. 7-20, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
5. Ortaylı, İ. (2007). **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara.